

M. E. Sarotte

Gorbatjov: "Nato-utvidgningen diskuterades inte"

Introduktion

Från början av 1990 fördes diskussioner om återföreningen av Tyskland mellan å ena sidan Michail Gorbatjov och andra ryska representanter, och å den andra den amerikanske utrikesministern James Baker, tyske förbundskanslern Helmut Kohl m fl. I dessa samtal kom även frågan om det återförenade Tysklands Nato-medlemskap upp.

Ett påstående, som särskilt Putin upprepat många gånger, är att Baker i ett möte med Gorbatjov 9 februari 1990 hade lovat att Nato inte skulle utvidgas, ett löfte som man senare bröt mot. Denna fråga, som redan behandlats ur flera aspekter, ska vi dock inte ta upp här.¹

Däremot ska vi titta närmare på en Gorbatjov-intervju publicerad 2014 (dvs över 24 år senare) i den ryska tidningen *Russia Beyond*.² En del av det som Gorbatjov där sade har nämligen skapat förvirring. Det gäller främst följande avsnitt, som föregicks av att intervjuaren hade frågat om västledarna hade ljugit om sina framtida planer för Östeuropa och citerat Bakers uttalande att "Nato ska inte utvidgas en tum österut". Gorbatjov svarade så här:

Frågan om "Nato-utvidgning" diskuterades inte alls och togs inte upp under de här åren. Jag säger det med fullt ansvar. Inte ett enda östeuropeiskt land tog upp frågan, inte ens sedan Warszawa-pakten upphörde att existera 1991. Västledarna tog inte heller upp den. En annan fråga som vi tog upp diskuterades: garantier för att Natos militära infrastruktur inte skulle framflyttas och att ytterligare väpnade styrkor från alliansen inte skulle utplaceras på det territorium som tillhörde dåvarande DDR efter den tyska återföreningen. Bakers uttalande ... gjordes i det sammanhanget. Kohl och [tyske vicekanslern H Hans-Dietrich] Genscher talade om det. Allt som gick och behövde göras för att precisera de politiska löfena gjordes. Och utfördes.

I första meningen säger Gorbatjov att man *inte alls diskuterat Natos utvidgning*. Vissa har tagit Gorbatjov på orden och säger att Nato-frågan inte diskuterades³, medan andra har bortsett från Gorbatjovs uttalande. Sanningen är dock att frågan diskuterades vid flera tillfällen, och då inte bara specifikt vad gällde Tyskland, utan även mer allmänt. Och inte bara av Gorbatjov och Baker, utan av många andra ryska, amerikanska och europeiska ledare.

För att närmare utreda den saken återger vi nedan ett utdrag ur historikern Mary Elise Sarottes bok *Not One Inch*. Sarotte hävdar att Gorbatjov har fel, och diskuterar även vad det kan bero på. Hon ger också exempel på hur olika skribenter har tolkat uttalandet.⁴

Sarotte synar även vad Baker sagt och konstaterar att även han gjort våld på sanningen i vissa avseenden.

Gorbatjovs och Bakers hågkomster illustrerar det faktum att inblandade ofta försöker framställa sitt eget agerande i så fördelaktig dager som möjligt. Därför förvränger de verkligheten genom att förtiga eller bortse från vissa aspekter, nedtona eller uppförstora andra osv, samtidigt som de försöker undvika att komma med uppenbara lögner.

Martin F

¹ Om detta, se lästipsen efter artikeln.

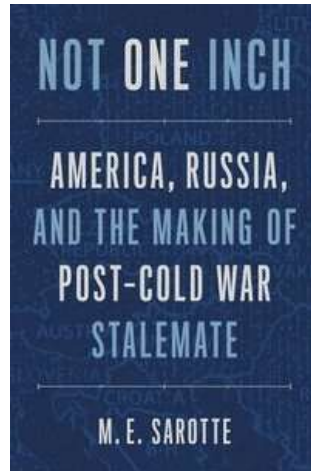
² Hela Gorbatjov-intervjun: [I am against all walls](#).

³ Gäller t ex *Aftonbladet*-artikeln *Putin kallar det "lögn" – det hände egentligen* (11 januari 2022).
<https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/dnpVjO/putin-kallar-det-logn--det-hande-egentligen>

⁴ Det kan fö vara intressant att ta del av och jämföra med det som Gorbatjov sade om förhandlingarna i sina memoarer: [Michail Gorbatjov och James Baker om Natos utvidgning](#)

Gorbatjov har fel!

Ur M E Sarotte *Not One Inch*, s 10-13

Det sätt på vilket personlig inblandning kan bli problematisk till och med för senare historiska bedömningar är uppenbart i kommentarer av och om två personer som drog igång striden om NATO:s utvidgning: Gorbatjov och Baker. Den tidigare sovjetledaren skapade 2014 rubriker med hetsiga anmärkningar om huruvida Baker hade lovat honom att alliansen aldrig skulle utvidgas. Gorbatjovs åsikter är betydelsefulla, eftersom han genom att avstå från att använda våld för att stärka den sönderfallande sovjetmakten 1989 öppnade dörren för allt som följde på det. Denna självbehärskning gav med rätta Gorbatjovs Nobels fredspris – men bidrog också till hans fall från makten när Atlantalliansen började breda ut sig öster om kalla krigslinjen.

När den tidigare sovjetledaren 2014 fick frågan om utvidgningen gick han i försvarsställning. Han sa till en intervjuare att alliansens utökning inte var hans fel, eftersom frågan aldrig kom upp när han satt vid makten: ”frågan om ’NATO:s utvidgning’ diskuterades inte alls, och den togs inte upp under de här åren”. Han talade om sig själv i tredje person och gav sina efterträdare skulden, och instruerade intervjuaren vad han skulle skriva: ”framställ inte Gorbatjov och dåtidens sovjetmyndigheter som naiva personer som väst lindade kring fingret. Om det fanns någon naivitet så kom den senare, när frågan uppkom”. För fullständighets skull upprepade han att ”inte ett enda östeuropeiskt land tog upp frågan, inte ens sedan Warszawapakten upphörde att existera 1991”, och ”västledarna tog inte heller upp den”.⁵ Flera kommentatorer har okritiskt upprepat Gorbatjovs påståenden, ofta ordagrant, att frågan om NATO:s utvidgning uppkom först efter hans fall från makten – eller att, om den verkligen kom upp medan han satt vid makten, bara gjorde det med avseende på tyskt territorium, inte Central- och Östeuropa.⁶

⁵ Maxim Kórshunov, ”Mikhail Gorbachev: I Am against All Walls”, [Russia Beyond](#), 16 oktober 2014. [Se ovan]

⁶ Ledande förespråkare av uppfattningen att NATO:s utvidgning antingen aldrig kom upp eller bara kom upp avseende Tyskland, innefattar James Goldgeier och Mark Kramer. I sin artikel ”NATO Enlargement” från hösten 2020 accepterar Goldgeier okritiskt hur ”Gorbatjov själv senare sa att samtalen som hölls 1990 bara handlade om Tyskland snarare än hela Östeuropa”. Enligt Goldgeier ”kammade [han och] Kramer igenom de skriftliga bevisen”, och ”det fanns inga löften eller ens diskussioner om länder som Polen och Ungern”. Citat från James Goldgeier, ”Promises Made, Promises Broken?”, s 154, [War on the Rocks](#), 12 juli 2016. Kramer säger att ”frågan aldrig kom upp under förhandlingarna om Tysklands enande”, Kramer, ”Myth”, s 41. Philip Zelikow och Condoleezza Rice upprepar Goldgeier och Kramer, och skriver 2019 att ”åsikten att Polen eller Ungern eller någon i den då fortfarande existerande pakten skulle ansluta sig till NATO fanns ännu inte på bordet”, Zelikow och Rice, *To Build*, s 233. Liknande uttalanden – ”ryssarna tog aldrig upp frågan om NATO:s utökning” – finns i Christopher Clark och Kristina Spohr, ”Moscow’s Account of Nato Expansion is a Case of False Memory Syndrome”, [The Guardian](#), 24 maj 2015; och Spohr, ”Precluded or Precedent-Setting?”, s 18, 39, 52-3, som säger att ”frågan om NATO:s utökning aldrig kom upp som separat fråga”. De bevis som läggs fram i denna bok gör dessa uppfattningar ohållbara. Se även NATO:s egna yttranden i ”[NATO Enlargement and Russia: Myths and Realities](#)”.

Men sovjetledarens påståenden stämmer inte med vad han själv nedtecknat, som detta från maj 1990: ”Jag sa till Baker: vi är medvetna om din välvilliga inställning till de avsikter som har uttryckts av ett antal representanter för östeuropeiska länder att dra sig ur Warszawapakten för att senare ansluta sig till NATO”.⁷

Dokument från andra världsledare berättar en liknande historia – redan före 1990. I november 1989, bara två veckor efter murens fall, funderade redan president Bush strategiskt på hela Europas framtid. Som han sa till premiärminister Thatcher denna dag: ”lämna Östtyskland utanför. Tänk om Östeuropa vill lämna Warszawapakten. NATO måste bli kvar.” Med andra ord, om dessa länder vill lämna pakten, deras ofrivilliga militärallians med Moskva, så uppstår den uppenbara frågan – som Bush kände instinktivt – vad de skulle göra efter att ha lämnat den. Thatcher menade att det förnuftigaste var att ”behålla Warszawapakten” – som hon senare beskrev som ett ”fikonlöf för Gorbatjov” – men Bush var inte övertygad.⁸

Istället spekulerade den 2-4 februari 1990 kommunikationer mellan utrikesdepartementet, dess västtyska motsvarighet och ambassadörerna huruvida det kunde uppstå en fråga om ”territoriell täckning” från NATO:s sida för ”Östeuropa” – en utveckling som Moskva givetvis skulle vara mot. Den 6 februari diskuterade de västtyska och brittiska utrikesministrarna om Gorbatjov specifikt skulle kräva att ”Ungern inte skulle bli en del” av alliansen. Den 8 februari, dagen innan mötet med Gorbatjov, informerade Baker Bush om att han hade diskuterat NATO med de tjeckoslovakiska ledarna, och att det ”kunde bli för mycket för dessa centraleuropéer om enandet av Tyskland i NATO lyckades”. Mellan 20-27 februari besökte USA:s biträdande utrikesminister Ungern och Polen (bland andra länder i regionen) och diskuterade med den ungerska utrikesministern hur ”ett nytt NATO kunde utgöra ett politiska paraply för Central- och Östeuropa”. Den 3 mars besökte den tjeckoslovakiske utrikesministern NATO:s högkvarter i Bryssel. Den 12 mars gjorde Bakers underordnade en tidig bedömning av alliansens möjliga roll i Central- och Östeuropa. Den 17 mars kritiserade Tjeckoslovakien, Ungern och Polen öppet Moskva för dess motstånd mot att NATO utvidgades österut över kalla krigsgränser. Den 21 mars besökte även Polens utrikesminister alliansens högkvarter. Under sommaren och hösten gjorde många av hans kollegor bland de central- och östeuropeiska ledarna antingen själva liknande besök eller så var de värdar för NATO:s generalsekreterare.⁹ 1991 spekulerade till och med Bush tillsammans med [generalsekrete-

⁷ Citat från Gorbatjov är från utskriften av ett samtal med Mitterrand. Sovjetledaren förklarade för den franske presidenten vad han hade sagt till Baker. ”Из беседы М.С. Горбачева с Ф. Миттераном один на один”, 25 maj 1990, МГ, s 458; se även MGDF, s 425.

⁸ PM, Bush-Thatcher, 24 november 1989, BPL online; ”Prime Minister's Meeting with President Bush at Camp David on Friday 24 November” [1989], my FOI 0884-07, UK Cabinet Office. Den brittiska versionen tillägger att Bush sa att han var ”bekymrad över att stöda att Warszawapakten skulle bli kvar. Han höll med om att väst inte skulle ta initiativ för att splittra det. Men om trycket att lämna kom inifrån? Väst kunde inte anvisa länder att stanna i Warszawapakten mot deras vilja.” Citatet från Thatcher om att ”behålla” Warszawapakten finns i hennes sammanfattning av toppmötet den 24 november till sin regering: ”Speaking Note for Cabinet on 30 November [1989]”, PREM 19/2892, Thatcher Foundation (som erbjuder en användbar samling online, som samlar källor från flera länder). Beskrivningen av pakten som ett ”fikonlöf” är från juli 1990, när Thatcher och Bush återigen diskuterade ”det kloka och/eller önskvärda att bevara en spöklik Warszawapakt. Premiärministern föreslog att den kunde bli ett fikonlöf för Gorbatjov. Presidenten accepterade att Gorbatjov behövde en liten täckmantel, åtminstone under ett år eller två, men sa att hans sinne gjorde uppror mot att göra eller säga något för att uppmuntra paktens fortsatta existens. Premiärministern pekade på risken att folk skulle ifrågasätta behovet av NATO om Warszawapakten upplöste sig formellt”: ”Prime Minister's Meeting with President Bush”, 6 juli 1990, PREM 19/3466, Thatcher Foundation.

⁹ Om 2-4 februari, se den detaljerade analysen i kapitel 2. Om 6 februari, se Sarotte, ”Perpetuating U.S. Preeminence”, s 116-117. Om 8 februari, se ”Memorandum for the President, from: James A. Baker, III”, 8 februari 1990, SDC 1990-SECTO-01009, SSSN USSR 91126-003, BPL; som Baker sa till Bush, så är de tjeckiska ledarnas ”viktigaste mål att få bort de sovjetiska trupperna”, och de ”oroar sig för att NATO rättfärdigar pakten”, så

raren Manfred] Wörner om sätt för NATO att skapa kontakter med de baltiska staterna.

Dessutom motsvarades dessa tecken på intresse för alliansen av liknande tecken på intresse för Europeiska Gemenskapen (EG), som Ungerns formella begäran om medlemskap, som lämnades in den 16 november 1989 – bara en vecka efter Berlinmurens fall. Ungern och andra reformsinnade Warszawapaktsmedlemmar antydde 1989 också för Västtyskland att det främsta skälet till att de ännu inte försökte lämna pakten (och gå med i EG) var taktiskt. Eftersom de visste att paktens överlevnad var en ”existentiell fråga” för Gorbatsjov, så ville de inte undergräva den, eller honom, alltför tidigt. Att göra det skulle kunna leda till att han av-sattes av sovjetiska reaktionärer, vilka skulle sätta stopp för ”reformprocessen i hela Central- och Östeuropa” och återupprätta Moskvas kontroll över regionen. Men slutet för pakten fanns icke desto mindre i sikte, och det pågick undersökningar av framtida alternativ.¹⁰ I motsättning till Gorbatsjovs ofta återopade uttalande så började kort sagt kampen om Central- och Östeuropas framtid i västinstitutioner som EG och NATO i samband med murens fall.

Precis som Gorbatsjov tvingades även Baker att lämna sin post, och även han lade senare ner en hel del ansträngningar på att forma berättelsen om vad han hade gjort vid makten. Efter att Bushs valförlust 1992 hade tvingat Baker att återgå till ett vanligt liv, anställde han en grupp forskare och författare för att hjälpa honom att skriva sina memoarer. En av dem var Andrew Carpendale, en av Bakers beundrare som hade arbetat med honom på utrikesdepartementet och blivit hans viktigaste talskrivare, och personligen hade deltagit i de dramatiska händelserna under dessa år. Men när Baker skar bort eller skrev om flera stycken av det bokmanuskript som hans grupp hade skrivit, i synnerhet angående historien under åren 1990-1991, kände sig Carpendale tvingad att skriftligen angripa sin chef den 23 januari 1995: ”Jag vill framföra min starka oenighet mot de betydande förändringar du har gjort.” Han varnade Baker: ”du får ensam bära ansvaret när den främsta recensionen i *The New York Times Book Review* börjar ungefär så här: ’I målande och läsbara memoarer lyckas James A Baker III som författare göra något han inte lyckades så bra med under drygt 12 år vid makten i Washington: förhålliga sina egna framgångar, undvika varje antydning om misslyckanden, och kringgå

att föreslå att de förstnämnda lämnar var ett sätt att bli av med de sistnämnda. Till svar insisterade Baker att de två allianserna inte likvärdiga, och han ”argumenterade kraftfullt för NATO:s fortsatta roll” i Europa. Om 20-27 februari, se ”Memorandum for the Secretary, Impressions from Hungary, Poland, Austria, and Yugoslavia”, 1 mars 1990, Hutchings Files, CF01502-005, BPL; se även Shiffrinson, ”Eastbound”, s 823. Om den tjeckiske utrikesministerns besök den 3 mars, se ”Summary of Diplomatic Liaison Activities”, SERPMP 2124, odaterad, men från omkring juli 1991, Barry Lowenkron files, FOIA 2000-0233-F, BPL. Om 22 mars, se Sarotte, ”Not One Inch Eastward?”, s 137. Om 17 mars, se protokollet från den dagens möte med Warszawapakts utrikesministrar, under vilket Tjeckoslovakien, Ungern och Polen gick mot den sovjetiske utrikesministerns försök att hindra NATO från att flytta sig österut över den inre tyska delningslinjen och till östtyskt territorium, ”Drahtbericht des Botschafters Blech, Moskau”, 21 mars 1990, DE 378n3; och ”Vorlage des Ministerialdirektors Teltschik an Bundeskanzler Kohl”, 23 mars 1990, DESE 972, även not 5 på samma sida. Om den polske utrikesministerns besök den 21 mars, se ”Vorlage des Ministerialdirektors Teltschik an Bundeskanzler Kohl”, s 972n7. Om besöken till NATO på sommaren och hösten 1990 (29 juni av den ungerske utrikesministern, 18 juli av den ungerske premiärministern, 23 oktober av den rumänske premiärministern, 15 november av den bulgariske utrikesministern, med ytterligare besök av deputerade som inte räknas upp här; märk väl att generalsekretären också gjorde besök utomlands, som den 5 maj till Prag, 17-19 juli till Moskva, 5-8 september återigen till Prag, 13-15 september till Warszawa, 22-23 november till Budapest), se ”Summary of Diplomatic Liaison Activities”; Borkovec, *Naše cesta do NATO*, s 8; och Kecskés, *View*, s 21-22 och 22n5 (som är en i sanning anmärkningsvärd och användbar källa om detta ämne, från ett ungerskt forskningscentrum). Se även Stephan Kieninger, ”Opening NATO”, OD s 58-59.

¹⁰ För Bushs diskussion om möjliga band mellan NATO och baltstaterna, se kapitel 4. Om det officiella ”Antrag Ungarns auf Mitgliedschaft im EUR”, se ”Botschafter von Schubert, Straßburg (Europarat), an das Auswärtige Amt”, 16 november 1989, AAP-89, s 1558. Citat om att medlemsstater i Warszawapakten inte ville förstöra pakten för tidigt i ”Aufzeichnung ... Dreher”, AAP-89, s 1801.

sanningen.”¹¹

Carpendales förutsägelse var riktig. Nio månader senare drog *Times* ’ recensent slutsatsen att ”den man som är berömd för att ha knåpat ihop veckans budskap knåpar nu ihop sin bild för historien”.¹² Som den brittiske premiärministern Winston Churchill en gång erkände, var hans personliga recept för att säkerställa en positiv bild i historien att ”själv skriva berättelsen”, och Gorbatjov och Baker verkar ha omfattat den uppfattningen.¹³ Det är förståeligt att politiska aktörer vill berätta sin egen historia, men historien måste vara mer än en självbiografi, i synnerhet när konsekvenserna av deras handlingar blir så långtgående. Att istället gripa sig an alla tänkbara källor för att sakligt betrakta inledningen av NATO:s utvidgning efter kalla kriget ger oss en stor belöning: vi ser hur både dess framgångar och misslyckanden ligger bakom den atlantiska världens problem idag – och vi får kunskap om hur vi ska förbereda oss för en osäker framtid.

Lästips: Om Nato-utvidgningen

[Fred Kaplan: ”En bro för mycket” – NATO efter muren](#)

[Gary Dagorn: Natos utvidgning i Östeuropa – så gick den till](#)

[Michail Gorbatjov och James Baker om Natos utvidgning](#) (de två kontrahenterna ger sin egen version)

Taras Bilous: [Kriget i Ukraina, internationell säkerhet och vänstern](#) (särskilt s. 4 ff)

¹¹ Baker och Glasser, *The Man*, s 526-28, och Carpendales ursprungliga brev i SMML; om Baker och Carpendales förhållanden, se Baker, *Politics*, s 11, 524, 648.

¹² Michiko Kakutani, ”A Political Insider with Bush Tells of the Outside”, *New York Times*, 6 oktober 1995.

¹³ Churchill gjorde denna anmärkning i ett tal till underhuset, 23 januari 1948, se [Oxford Reference Quotations](#). För Talbotts personliga historia om besluten gällande NATO:s utvidgning som de presenterades under förhandlingar med Moskva (i syfte att få Ryssland att acceptera utökningen), se PM, Chubais—Talbott, January 23, 1997, DS-ERR. I detta PM, tillskriver Talbott helt och hållet utvidgningen till hur Clinton besvarade en rad strategiska ”ja-eller-nej”-frågor (dvs. utan att förhålla sig till Bushs tidigare svar på liknande frågor).